

egyéni álláspontjukat (olykor mások véleményére is utalva) részletesen is kifejtsek az egyes kérdésekre adott válaszukban.

Az ember és a kozmosz kapcsolatára jellemző helyzetből kiindulva a jelenlegi tendenciák ismeretében a könyv meggyőzően tárja az olvasó elé, hogy hosszú távon nincs más alternatívája az emberiségnek, mint az, hogy a világrbba való terjeszkedéssel biztosítsa saját továbbélését. Az is kiderül azonban a műből, hogy ennek megvalósítása az emberiség eddigi legnehezebb feladata. Még a Földre leselkedő kozmikus veszélyekkel és azok elhárításával sem vagyunk teljesen tisztában, de az űrturizmus kialakulása és várható fellendülé-

se már jelzik, hogy a kis kezdőbetűs ember sem akar mindig a Földön maradni. Idegen civilizációkról sincs még tudomásunk, bár keresésük már több évtizede tart, viszont az elmúlt néhány évben megindult a más csillagok körül keringő bolygók „üzemszerű” felfedezése, egy-két éven belül pedig a Föld távoli ikertestvérei is kimutathatókká válnak.

Valóban itt az ideje, hogy ki-ki elgondolkodjon az emberiség és a kozmosz jövőbeli viszonyáról – vezérfonalnak e könyvet tekintve. (*Almár Iván – Galántai Zoltán: Ha jövő, akkor világűr. Budapest: Typotex, 2007*)

Szabados László

csillagász

Egyháztörténet mint művelődéstörténet

Néhány évvel ezelőtt jelent meg Komoróczy Géza szerkesztésében az *A zsidó Budapest* című nagy sikerű munka (azóta angol változata is megszületett). Kósa László szerkesztésében most egy újabb, jól körülhatárolható embercsoportnak, a reformátusságnak a főváros társadalmi és kulturális életében betöltött szerepét körültekintően vizsgáló terjedelmes, összesen 1571 lapos mű látott napvilágot, melyet csak üdvözölni lehet.

A török kiűzése után a II. József-féle türelmi rendeletig protestáns nem kaphatott polgárjogot Pesten, s így a 18. század végén református arisztokraták hoztak létre gyülekezetet cselédekből, hordárokból, vagyis szegény emberekből. A reformátusság ennél fogva rendkívül heterogén összetételű volt. A 19. században, különösen annak közepétől egyre nagyobb falusi tömegek áramlottak a fővárosba, másfelől megnövekedett a jórészt nemesi eredetű, de már polgári értelmiségi foglalkozást űzők száma is, a sokszínűség tehát fokozó-

dott. A reformátusság helyzetének vizsgálata így bizonyos mértékben a kisvárosnak nagyvárossá változása folyamatának vizsgálatát is kellett hogy jelentse, e folyamat minden örvendetes és keserves elemével együtt.

A szerkesztő ennek megfelelően alakította a mű szerkezetét, mely így nem szűken értelmezett egyháztörténeti munka lett, hanem egy, az egyházzal hol szorosabb, hol lazább kapcsolatban álló társadalmi csoport változó élet- és gondolkodási formáinak vizsgálata, éspedig úgy, hogy az egyes fejezetek szerzői ezeket a formákat európai összefüggésben vizsgálják. A magyar reformátusságra ti. eleve nem hatott az európai racionalista, liberális teológia éppúgy, mint a skót puritanizmus vagy a német pietizmus, s ezek követőik számára majd ilyen, majd olyan cselekvési programot is jelentettek. Ha tekintetbe vesszük, hogy Budapest egyre meghatározóbb szerepet játszott az ország életében, érthető, hogy a budapesti reformátusság élete, tevékenysége kihatással volt az egész ország reformátusságára is. (Elég azokra a nagy hatású igehirdető lelkészekre gondolni, akikkel a könyv is fog-

lalkozik.) A mű mégsem lép fel a korszakmonográfia igényével. Hogy egy ilyen monográfia megírásának ma még milyen nehézségei volnának, Kósa László bevezetőjében összefoglalta, s a könyvet mint „monografikus jellegű tanulmánykötetet” határozta meg. Ez igaz, s ebből adódnak is átfedések. De hogy a munkában e majdan megírandó monográfia már benne rejlik, hogy annak vagy azoknak, akik ezt a munkát majd megírják, ez a tanulmánykötet nagyon megkönnyíti a dolgát, végül, hogy senki, aki a 19–20. századi magyar művelődés történetével foglalkozik, e művet nem nélkülözheti, aligha vitatható.

Nincs rá lehetőség, hogy egy rövid ismertetés keretében a kötet valamennyi tanulmányát ismertessem, csak néhányat ragadok ki. A fejezetek (összesen harmincegy szerző munkája!) a vitathatatlan tények, a számok, statisztikák felől halad azok értelmezése, illetőleg az általánosabb felől a részleges felé. Először a statisztikai adatok alapján vázolja (az adatokat térképekre is vetítve) Budapest vallásföldrajzát (valamennyi felekezet adatait figyelembe véve), valamint ennek változásait, majd a reformátusság demográfiai, társadalmi és kulturális sajátosságait tárgyalja, amint ez a statisztikákból kiolvasható (25 lapnyi táblázat kíséri e fejezetet).

Ezután következik a reformátusságnak az egyházi szervezet (jogilag 1931-ig a Kálvin téri gyülekezet) keretén belül való vizsgálata: Kik fizettek a dualizmus korában egyházi adót, és hányan nem (meglepően sokan: az elvilágiasodó gondolkodás, a falusi közösségből való kiszakadás következménye), milyen foglalkozást űztek a fizetők, milyen volt a más felekezetekhez való viszony, amint az főképp a vegyes házasságok és a vallásváltások esetében tapasztalható. E fejezet foglalkozik részletesen a skót Misszióval, melynek, alapítói szándéka szerint,

a zsidók keresztyén hitre való térítése volt a célja, de amely e célból iskolát is működtetett. (A Misszió szigorúan ragaszkodott a meggyőzés alapján való kereszteléshez, de a zsidótörvények idején vezetői, teológiai meggyőződésüket félretéve éppúgy kereszteltek minden további nélkül, mint számos más lelkész.) Végül két tanulmány foglalkozik a gyülekezet vezető testületének, a presbitériumnak összetételével a 19. században, ill. 1932 és 1949 között. (Figyelemreméltó változások mentek végbe mind a társadalmi összetételben, mind az egyházkormányzati súlyban.)

Egy fejezet foglalkozik a reformátusság Budapesten működő, de országos hatáskörű szerveivel (zsinatok, konventek), majd a Kálvin téri egyházközségből gyakorlatilag lassan kikülönülő, 1932-től jogilag is önállóvá váló, s így a budapesti egyházmegyét alkotó egyházközségeket, történetüket veszi sorra egy terjedelmes tanulmány. Ezt követik az ezekben az egyházközségekben szolgált kiemelkedő lelkészegyénségek s az egyház életében jelentős szerepet vállaló családokat, világi személyeket tárgyaló fejezetek. Egy nevet emelek ki, aki egyházi körökön kívül nem nagyon ismert, Soos Gézáét, aki a református ifjúsági mozgalmakból indulva – mint a *Soli Deo Gloria* Diákszövetség vezetője a Magyar Élet Kiadó mellett szervezője volt a szárszói konferenciának is – a magyar ellenállási mozgalom és a zsidómentés egyik fontos személyisége lett.

Öt fejezet foglalkozik a budapesti református tanintézetekkel, három a tudományos gyűjteményekkel, hat a társadalmi egyesületekkel. Ez utóbbiakról külön is érdemes volna részletesebben szólni (miért szaporodtak, milyen irányzatok érvényesültek bennük), de csak három dolgot emelek ki. Egyházi szellemű, de lényegében az egyháztól független („civil”) kezdeményezésre szerveződtek; jórészt önkén-

tes adományokból éltek (sokszor nehezen); céljuk a hitből fakadó szociális segítség volt (kórház, árvaház, ifjúsági egyesületek, melyek sok fiatalot óvtak meg az elkallódástól stb.).

Az 1909-es Kálvin-jubileumról szóló fejezetből sok minden tudható meg a „kálvinista öntudatról”, a sajtót áttekintő fejezetekből egyebek közt a 20. században az irodalommal, filmmel való kapcsolatokról. A felekezetek közti kapcsolatokról szóló fejezetek csak az evangélikusokkal való kapcsolatokat tárgyalják (kísérletek az unióra és ezek kudarca), érdemes lett volna bővebbre venni a kört.

Borhi László: Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956

Az Egyesült Államok „nem foglalkozhat úgy Magyarországgal, egy volt ellenséggel, úgy, ahogyan Görögországgal. Magyarország ellenség volt, Görögország örökös, állandó szövetséges. Magyarország szovjet csapatok fegyveres megszállása alatt áll... Görögország független állam. Magyarország ezért nem kérhet és nem is kaphat tőlünk segítséget a görög módon. Párhuzamos tragédiák, de nem kezelhetjük őket párhuzamos módon”, foglalta össze az USA álláspontját Arthur Vandenberg, az amerikai szenátus külügyi bizottságának elnöke azt követően, hogy 1947 májusában Rákosi Máttyás – szovjet biztatásra – lemondásra és emigrációba kényszerítette Nagy Ferencet, Magyarország legitim miniszterelnökét. E felettébb visszafogott reagálás éles ellentétben állt az aal a könyörtelen eltökéltséggel, amely Farkas Mihály – Rákosi egyik legközelebbi munkatársa – szavaiból csendült ki: „Ha valami komoly ellenzéki párt alakul, rövid

Az utolsó előtti fejezet a háború utáni hitbéli ébredést tárgyalja, az utolsó, szomorú fejezet az 1950 és 1970 közti évek néhány eseményét. A munkát időrendi táblázatok, egyházi fogalmak magyarázata, névmutató és egy rövid angol összefoglaló egészíti ki. A két kötetet csaknem ötszáz kép gazdagítja. (*Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. Szerkesztette Kósa László. I–II. Bp., Argumentum Kiadó–ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006*)

Ritoók Zsigmond
a MTA rendes tagja

időn belül a Kommunista Párt szétveri... Itt csak az fog történni, az helyes a magyar nép számára, amit a Kommunista Párt akar.”

Miért nem lépett fel erélyesebben az amerikai kormány a magyar demokrácia védelmében, és miért ragaszkodott ennyire a Magyarország feletti osztatlan uralomhoz a sztálini szovjet vezetés? Milyen okok idézték elő a két szuperhatalom közötti viszony fokozatos megromlását, és mivel magyarázható, hogy Kelet-Európában a hidegháború sohasem csapott át „forró háborúba”? Hogyan tévesztette meg Sztálin magyar tárgyalópartnereit? Miképpen vélekedtek az amerikai diplomataik a kiszegdapárti politikusokról, és milyen benyomásokat szerzett Nagy Ferenc az Egyesült Államokban? Játzottak-e jelentős szerepet a gazdasági megfontolások Sztálin hódító politikájában? Volt-e eredménye annak, hogy Rákosiék olykor tiltakoztak a szovjet katonák erőszakoskodásai ellen? Miképpen folytatott az USA gazdasági-lélektani hadviselést a magyarországi kommunista rendszer ellen, és miért maradt tétlen az 56-os forradalom során?

A fenti kérdésekről bőséges információt találunk a *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között*,